

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
8/2 (2024), 127-143

Sosyo-Psikolojik Açından Kur'an'da Uyma Davranışı Bağlamında İtaat Kavramı
The Concept of Obedience in the Context of Compliance Behavior in the Quran from a
Socio-Psychological Perspective

Şevval Karakullukçu

Lisans Öğr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Undergraduate Student. Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Divinity School,
Ankara/Türkiye

E-posta: karakullukcusevval29@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1122-0848

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Mayıs/May 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 04 Aralık/December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: jad.1482826

Cite as / Atıf: Karakullukçu, Şevval. "Sosyo-Psikolojik Açından Kur'an'da Uyma Davranışı Bağlamında İtaat Kavramı". *Journal of Analytic Divinity*, 8/2, 2024, 127-143.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Şevval Karakullukçu)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Şevval Karakullukçu % 100

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlar ile etkileşim içinde olmaya, grup içinde yaşamaya ve o grup tarafından kabul görmeye ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, sosyal etkinin bir sonucu olarak kendini gösterir; bireyler, diğerlerinin düşünceleri, davranışları veya inançları tarafından etkilenerek kendi davranışlarını değiştirebilirler. Uyma davranışı da bu etkileşimin bir yansımasıdır. Uyma davranışının benimseme, özdeşleşme ve itaat gibi farklı tezahürleri vardır. Bu çalışmada itaat kavramı, uyma davranışı bağlamında Kur'an-ı Kerim'de yer alan çeşitli kıssa ve ayetlerle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Çalışmanın amacı, itaati etkileyen üç faktörün Kur'an-ı Kerim'deki karşılıklarını ileri sürmektir. Bu çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda uyma davranışı incelenmiş, itaat kavramı farklı tanımlar ile açıklanmış, sonra Stanley Milgram'ın deneyine değinilmiş ve bu deneyden hareketle itaate etki eden temel faktörlerden a) fiziksel yakınlık b) otorite kaynağı c) grup etkisi başlıkları açıklanmış ve son olarak bu başlıklar Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Sonuç olarak insanın itaatine etki eden faktörler Kur'an-ı Kerim'deki ayetler bağlamında da incelendiğinde Kur'an-ı Kerim'de de fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grubun itaat üzerindeki etkisi ile karşılaşmıştır. İtaatin sosyolojik ve psikolojik olarak incelenmesi, toplumsal huzur ve düzen için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Sosyal Psikoloji, Uyma Davranışı, İtaat, Kur'an

Abstract

Human, as a social being, requires interaction with others, living within a group, and being accepted by that group. This need manifests itself as a result of social influence; individuals can change their behaviors by being influenced by the thoughts, actions, or beliefs of others. Conformity behavior is a reflection of this interaction. Conformity behavior has various manifestations such as adoption, identification, and obedience. In this study, the concept of obedience is examined in relation to various narratives and verses in the Qur'an within the context of conformity behavior. The aim of the study is to propose the parallels of three factors influencing obedience in the Qur'an. The document review technique is used in this study. Conformity behavior is examined in line with the aim of the study, the concept of obedience is explained with different definitions, then Stanley Milgram's experiment is mentioned, and based on this experiment, the fundamental factors affecting obedience, namely a) physical proximity b) legitimacy of authority c) group influence, are explained. Finally, these factors are associated with some verses from the Qur'an to provide explanations. As a result, when the factors influencing obedience are examined in the context of verses from the Qur'an, the same influence is encountered as well. The sociological and psychological examination of obedience is important for societal harmony and order.

Keywords: Psychology Of Religion, Social Psychology, Conformity Behavior, Obedience, Quran

Giriş

İnsanın kendine has birtakım özellikleri vardır. Bu özellikler içinde en belirgin olanı ise sosyal bir varlık olmasıdır. İnsan diğer insanlar ile etkileşim kurma, grup içerisinde hareket etme ve grup tarafından beğenilme ve benimsenme ihtiyacı duyar. İnsan doğası gereği geçmişten beri toplum içerisinde yaşamış, toplumu etkilemiş ve ondan etkilenmiştir. Aynı toplum içerisinde yaşayan insanların benzer davranışlara sahip olduğu görülmektedir. Bunun temelinde ise sosyal etki yatmaktadır. Sosyal etki, bir insanın tutum, davranış veya inancını, başka bir kişi veya grubun etkisiyle değiştirmesidir (Tutar, 2016, 240). Sosyal etki, hayatımızın her alanında sosyal davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, gökyüzüne bakan kalabalığın içerisinde kişinin başını o yöne çevirmesi, metrodan nerden çıkacağını bilemeyen bir kişinin çoğunluğun çıktığı taraftan çıkması gibi davranışlar sosyal etki sonucu ortaya çıkan sosyal davranışlardır.

Sosyal etki sonucu ortaya çıkan uyma davranışında da benzer bir durum söz konusudur. Hortaçsu, (2012) uyma davranışını; "bireyin kendi düşünce ve davranışını çeşitli nedenlerle değiştirerek kendisinden farklı gördüğü grup normu doğrultusunda görüş bildirmesi veya davranması" şeklinde tanımlamıştır (Hortaçsu, 2012, 477).

Uyma davranışı toplumsal yaşam için olağan ve zorunlu bir durumdur. Bireysel farklılıklara rağmen aynı toplulukta yaşayan bireylerin veya aynı kültüre sahip bireylerin benzer davranışlar sergilediklerini görmekteyiz. Bunun nedenini ise sosyal etkinin sonucu olan uyma davranışı ile açıklayabiliriz. Uyma davranışı insanların benzerlik düzeyini ve sosyal davranış düzenliliğini yansıtır (Silah, 2005, 162). Tarih boyunca da aynı koşullarda yaşayan insanların uyma davranışı içerisinde olduklarını görmekteyiz. Bu uymanın; yararlılık ve asaletten, isteri ve trajediye, çok geniş boyutlu sonuçları olabilir (Aronson vd., 2012).

Grubun birey üzerindeki etkisi farklı şekillerde olabilmektedir. Grup bireye zorla görüşlerini benimsetebilir; birey her şeye rağmen kendi görüşleri doğrultusunda hareket edebilir; birey grubun görüşlerini benimseyebilir. Uyma davranışı, itaat kavramı ile de yakından ilgilidir. Hatta itaat uyma davranışının çeşitlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Silah (2005), uyma ve itaat farkına kitabında yer vermiştir. Silah'a (2005) göre uyma, kişinin davranış ve tutumlarını içinde bulunduğu grubun davranış ve tutumlarına göre oluşturmasıdır; itaat ise kişinin otoriteden gelen emre uyarak davranışını değiştirmesidir (Silah, 2005). Uyma ve itaat farklı davranışların karşılıkları olmasına rağmen birbirleri ile ilişkilidir.

Kur'an-ı Kerim insan için hem bireysel hem de sosyal hayat için rehber niteliğinde prensipler sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de sosyal hayatı düzenleyen önemli kavramlardan birisi de itaattir. İtaat kavramı sosyal psikolojideki uyma davranışı ile de sosyal düzeni sağlama açısından oldukça ilişkilidir. Bu bağlamda araştırmanın konusu sosyo-psikolojik açıdan Kur'an'da uyma davranışı bağlamında itaat kavramını bilimsel olarak değerlendirmek ve tahlil etmektir. İtaate etki eden birçok etken vardır. Bu çalışmanın temel amacı da Stanley Milgram'ın "İtaat" deneyinden hareketle itaate etki eden a) fiziksel

yakınlık b) otorite kaynağı c) grup etkisi unsurlarını ayetler bağlamında tartışmak ve açıklamaktır.

Literatür taraması sonucunda doğrudan Kur'an'da uyma davranışı bağlamında itaat kavramı ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak İmamoğlu (2004), "Bağlılık ve İtaat Duygusuna Dini ve Psikolojik Yaklaşım" adlı makalesinde itaatin nedenlerini psikolojik açıdan ele almıştır. Odabaşı (2021), "Kim/Neye, Niçin ve Nasıl İtaat Ediyorlar? Gençlerin İtaat Algısı ve Din Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" adlı makalesinde itaat ile ilgili yapılan deneylerden hareketle itaat konusunda çıkarımlar yapılmıştır. Eyüboğlu ve Usta (2019) ise "İtaat Kavramının Gerekçeleri Açısından Kur'an'ın Eleştirel Düşünceye Bakışı" adlı makalede de dolaylı olarak konuya değinmiştir. Bunların yanı sıra Baylav (2004), "İnanç Açısından İtaat" adlı yüksek lisans tezinde itaat, itaat edilmesi gerekenler bağlamında bir inanç olarak incelenmiştir. Bu çalışmada ise Kur'an'da itaat kavramı sosyal psikolojideki uyma davranışı bağlamında incelenmiştir.

Çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Kavramın sosyo-psikolojik boyutlarının anlaşılması için sosyal psikoloji ile ilgili farklı türden kaynaklar incelenmiştir. Çalışmanın Kur'an kısmında ise mealler ve tefsir kitaplarından yararlanılmıştır.

1.Uyma Davranışı

İnsanın en önemli özelliklerinden birisi toplum içinde yaşayan sosyal bir varlık olmasıdır. İnsan toplum içinde doğar, büyür ve gelişir. Bu süreçte toplumdan etkilenir ve toplumu etkiler. Bunun temelinde sosyal etki vardır. Sosyal etki, bir bireyin düşüncelerinde, duygularında, tutumlarında veya davranışlarında, başka bir birey veya bir grupla etkileşim sonucunda meydana gelen değişim olarak tanımlanır (Rashotte, 2009, 4434). Sosyal etki sonucunda aynı grupta yaşayan insanların benzer davranışlar gösterdikleri görülmektedir. Sosyal psikolojide uyma davranışı olarak açıklanan bu durum, "başka insanların gerçek ya da hayali etkileri sonucunda kişinin davranışlarını değiştirmesi" şeklinde tanımlanmaktadır (Aronson vd., 2012, 423). Silah (2005) uyma davranışını; "bireyin konumunu, grubun sosyal etkisi doğrultusunda değiştirmesi; önce gruptan farklı düşünürken, daha sonra kendi düşüncesini değiştirip gruba yaklaşması, grup kararı ve davranışına uygun davranması durumudur" şeklinde tanımlamıştır (Silah, 2005, 164).

Sosyal etki, bireylerin duygu ve davranışlarında gerçek değişiklikler yapmasına yol açan, benzer, arzu edilen veya uzman olarak algılanan diğerleri ile etkileşim sürecidir. Bu, uyum, güç ve otoriteden farklıdır. Uyum, bireyin bir duruma uymak veya başkasının beklentilerini karşılamak için görüş veya davranışı benimseme ama gerçekte inanmama durumunu ifade ederken, güç zorlama veya zorlama yeteneği ve otorite ise meşru güç olarak tanımlanır (Rashotte, 2009, 4434).

Sosyal etki sonucu oluşan "uyma davranışı" insanların benzerlik düzeyini ve sosyal davranış düzenliliğini yansıtır. Bu durumda başkalarının davranışlarını tahmin etmeye ve ona göre hareket etmeye yardımcı olur (Silah, 2005, 162). Uyma davranışı insanların ortak

öğrenmelerinin sonucu olup; toplumsal yaşam için zorunlu bir olgudur. Fakat, insanlar bazen zorunluluk ya da ortak öğrenme söz konusu olmadığı durumlarda da uyma davranışı göstermektedirler (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 69). Günlük hayatta yaşadığımız birçok olay bunun sonucudur. Örneğin metrodan nereden çıkacağını bilmeyen bir kişinin çoğunluğun çıktığı yerden çıkması gibi. Uyma davranışı günlük yaşamda zararsız gibi görünse de bireysel tercihlerimizi etkilediği zaman, uyma davranışı tehlikeli bir hal almaya başlamaktadır. Tarihte Hitler'in durumu da katı uyma davranışının sonucudur (Dursun vd., 2021 atf. Tolan vd., 1991).

Sosyal psikologların sıklıkla üzerinde durduğu uyma davranışının en dikkat çekici yönü düşünce veya davranış değişikliğinin gerçek nedenini kişinin tam olarak açıklayamamasıdır (Sakallı, 2016, 32).

Uyma davranışının üç boyutu vardır. Kişi gruptan farklı düşünse bile sesini çıkarmayıp onaylamış görülebilir veya dile getirerek onaylayabilir. İnsanlar grup kararı ortaya çıkmadan tahmin edip ona göre karar bildirebilir veya karar belli olduktan sonra görüşünü bildirebilir. Son olarak da kişi görüş değişikliğini gizleyebilir ya da alenen açıklayabilir (Hortaçsu, 2012, 478).

1.1.Uyma Davranışının Nedenleri

İnsanlar yaşadığı toplum içerisinde o topluma uyma davranışı gösterirler. İnsanlar uyma davranışını, kimi zaman isteyerek; kimi zaman isteklerinin dışında bir kurala bağlı olarak; kimi zaman ise tam olarak nasıl davranacaklarını bilmediği durumlarda gösterir. İnsanların uyma davranışı göstermesinin sebebini Deutsch ve Gerard (1955) iki ayrı motivasyona bağlamaktadır. Bu motivasyonları kuralsal (normatif) sosyal etki ve bilgilendirici (enformatik) sosyal etki şeklinde tanımlamak mümkündür (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 91).

İnsan bir durum hakkında kimi zaman ne yapacağını bilemez ve belirsizlik yaşayabilir. Bu durumda insan çevresindeki insanlardan yararlanır ve onları bir bilgi kaynağı olarak görür. Yani birey sosyal etkiyi bilgi sağlayıcı olarak algılar. Örneğin kişi herhangi bir ortamda nasıl davranacağı konusunda bilgi sahibi değilse, başkalarının davranışlarını inceler ve onlara uymaya çalışır. Bu durum bilgilendirici sosyal etkidir. Tanım olarak ise bilgilendirici sosyal etki, gerçekle ilgili kanıtları kabul etmekten kaynaklanan, bilgi veren etkidir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 91). İnsanlar genellikle kendi düşünce veya kararlarından şüphe duydukları zaman çevrelerinde yer alan insanların ne yaptığını veya ne söylediğini dikkate alırlar (Dursun vd., 2021). Bilgilendirici sosyal etki, bireyin gerçekliğin doğru bir algısına sahip olmak istediğinde ortaya çıkmaktadır. Genellikle bir insan kendi görüşünden ne kadar az eminse, etrafındaki bilgilerden o kadar çok etkilenmektedir (Silah, 2005, 51).

İnsanlar bazı durumlarda bilgilendirici sosyal etki dışında grup tarafından beğenilmek, insanların onayını almak, ayıplanmamak gibi nedenlerden dolayı da uyma davranışı göstermektedirler. Bu durumda sosyal etki zorlayıcı ve kuralsal olarak algılanmaktadır. Kuralsal (normatif) sosyal etki, kurallara bağlı olup kişinin başkaları

tarafından kabul edilme ya da beğenilme isteğine dayalı olan bir etkidir (Kağıtçıbaşı-Cemalcılar, 2017, 91).

İnsanların neden uyma davranışı gösterdiklerini dört ana madde ile açıklayabiliriz:

a) İnsanlar sosyal onaya ihtiyaç duydukları için diğerlerine uyarlar. İnsan grup içerisinde olma eğilimine sahiptir. Bu yüzden çoğunluğun kararı yanlış olsa bile grup içerisinde olmak için ona uyarlar.

b) İnsanlar doğru bilgiyi sağlamak, belirsiz durumlarda doğru karara ulaşmak için gruba uyarlar. Ayrıca bu bilgiye dayalı sosyal etkinin en önemli nedenidir.

c) Bireylerinin kendilerine güveninin az olması onları bir gruba uymaya iter.

d) Grup çekici ise bireyler o gruba uyarlar (Sakallı, 2016, 38-39).

1.2.Uyma Davranışının Türleri

Uyma davranışı her zaman aynı şekilde gösterilmez. Birey isteyerek veya istemeyerek uyma davranışı gösterebilir. Buna bağlı olarak da uyma davranışının farklı türlerinden bahsetmek mümkündür. Uyma davranışı; itaat, benimseme, özdeşleşme olarak üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Uyma davranışının süreçleri olarak da tanımlanan bu üç kavramı bizler türleri olarak ele alacağız. İtaat, özdeşleşme ve benimseme ilk defa Kelman (1961) tarafından ayırt edilmiştir. Kelman, bu kavramları sosyal etki ve tutum değişim süreçleri olarak geliştirmiştir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 95).

1.2.1. İtaat

İtaat, bireyin, yasal bir otoritenin doğrudan emrine boyun eğerek davranışını değiştirmesidir (Silah, 2005, 167). Temelinde korku olan itaat uyma türü, normatif etki sonucu ortaya çıkan bir davranıştır. Birey bir yaptırım veya ceza korkusu nedeniyle uyma davranışı gösterir. İtaat türü uyma davranışında üstün bir otorite vardır. Birey de bu otoriteye uyma eğilimi göstermektedir.

1.2.2. Benimseme

Benimseme türü uyma davranışında kişi, bir kurala ya da görüşe onun gerçekten doğru olduğuna inandığı için uymaktadır. Bu türde kendine mal etme söz konusudur (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 95). Burada birey kendinden beklenen davranışları içselleştirmiş ve doğru kabul etmiştir. Bu yüzden zorlama olmadan uyma davranışı göstermektedir.

1.2.3. Özdeşleşme

Birey, birisinin ya da bir grubun fikrine, ona benzeyebilmek için de uyma davranışı gösterebilmektedir. Bu uyma davranışı türü özdeşleşmedir. Özdeşleşmenin temelinde, uyulan şeyin cazibesi ve değeri vardır. Yani bu değer ortadan kalkarsa, uyma davranışı da ortadan kalkacaktır. Bu türde uyulan şeyin doğruluğu veya yanlışlığı önemli değildir. Önemli olan etken birey üzerindeki değerdir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 94).

Aynı gibi gözüken itaat, benimseme ve özdeşleşme; sosyal psikolojik olarak üç farklı uyma davranışını yansıtmaktadır. Bu üç tür uyma davranışı, kişiye üç ayrı yarar sağlamaktadır. İtaatin sağladığı yarar, insanlar tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek ya da cezalandırılmamak; özdeşleşmenin yararı, kişiye değer verdiği kimselere benzeme, onlar gibi olduğunu hissetme duygusunu sağlamak; benimsemenin yararı ise onun doğruyu anlama ve uygulama gereksinimi tatmin etmesidir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 95). Bu uyma çeşitlerinden itaat, çok az bilinçli uyma; özdeşleşme, az bilinçli uyma; benimseme ise bilinçli uyma şeklinde tanımlanabilir (Eyüboğlu - Usta, 2019, 353).

2.İtaat

İngilizcede obedience kelimesinin karşılığı olan itaat kelimesi “kişiye emredilen şeye uyma veya yapma eylemi veya uygulaması; itaatkâr olma gerçeği veya niteliği, başkasının kuralına veya otoritesine boyun eğmek” anlamlarına gelmektedir (Oxford English Dictionary, 23 Mart 2024). Türkçede ise “söz dinleme, boyun eğme, buyruğa uyma” anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 23 Mart 2024). Arapça'da tav' fiilinden türemiş olan itaat, emredileni yerine getirmek ve belirlenen şeyin peşinden gitmek anlamlarında kullanılmaktadır (El-İsfahani, 2010, 647). Arapçada ittiba kavramıyla eş anlamlı olan itaat kavramı, ayrıca din, islam, sem', birr, teba'a kavramlarıyla da yakın anlamlıdır (Akdemir, 2013, 426).

Bu tanımlardan itaatin, emir verenin ya da belirli vasıflara sahip olanın emirlerine uymanın, ona tabi olmanın ve istenen şekilde hareket etmenin anlamları çıkarılabilir. Ancak, itaat gönüllü bir boyun eğme olduğu gibi, akıl ve irade etkisi altında gerçekleşir. İnsan her zaman iradesiyle davranır ve bu sorumluluk doğurur. Ancak iradesiz davranışlar sorumluluk doğurmaz. Tabi olmak, kişiliğin yok olmasına ve bireyselliğin kaybolmasına yol açabilir; ancak itaatte bireyselliğin yok sayılması söz konusu değildir (Özkan - Polat, 2016, 140).

Erich Fromm, itaati içe dönük itaat ve dışa dönük itaat şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bir insana, kuruma veya güce boyun eğmek, dışa dönük itaattir. Bunun anlamı da insanın kendi özerkliğinden vazgeçmesi kendi iradesi ve yargısı yerine yabancı bir güç tarafından yargılanmayı ve onun iradesini kabullenmesidir. Kişinin kendi akli veya iradesine itaat etmesi de içe dönük itaattir. Bu tür itaatte onaylama söz konusudur. Kendi inancı veya yargısı gerçekten kişiye aitse onun bir parçasıdır. Başkalarının kararları, yargıları yerine onları izliyorsa, kişi kendine ait oluyordur (Fromm, 1987, 10). İnsanlar genel olarak itaate eğilim gösterirler ve itaatsiz olmak kendilerine zor gelir. Fromm'a göre devletin, kilisenin ve kamuoyunun gücüne itaat ettiği sürece kişi kendisini güvende ve korunaklı hisseder. İtaat edilen gücün niteliği pek önemli değildir; insanlar, itaat ettiği otoritenin gücüne bağlılık gösterebilirler. Yani itaatkarlık, bireyin güçlü hissetmesine neden olabilir çünkü itaat ettiği gücün bir parçası olduğunu düşünebilir (Fromm, 1987, 12).

İtaat, Weber'ci bakış açısına göre meşruiyetin bir parçasıdır. Howard Newb 1977 yılında yayımladığı “The Deferential Worker” adlı eserinde itaati “toplumsal etkileşimin, geleneksel otoritenin kullanılmasını gerektiren durumlarda ortaya çıkan biçimi” şeklinde

tanımlamıştır. İtaat kavramı, bir düzenin meşru olduğunu iddia edenlere ve o düzene meşruiyet atfedene göndermede bulunur. Bu durum, Newby'ın "itaatkâr diyalektik" terimini kullanmasına yol açmıştır. Bu terim, konuyu hem "üstten tanımlanan, değerlendirilen ve yönetilen" bir süreç hem de "alttan yorumlanan, geçerliliği ölçülen ve kendi çıkarları için kullanılan" bir süreç olarak tanımlar (Akt: Marshall, 1999, 368).

İtaat, sosyal psikolojide uyma davranışının bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. İtaat, bireyin yasal bir otoritenin doğrudan emrine boyun eğerek davranışını değiştirmesidir. Bir gruba veya bir kişiye uyma şeklinde görülebilen itaatte uyulanın, uyanın üstündeki gücü veya kontrolü vardır (Silah, 2005, 167). İtaat, bir grup görüşüne olduğu gibi, bir kişiye uyma şeklinde de görülebilir. Milgram'ın itaat deneyinde ortaya koyduğu gibi; itaat sonucu uyma davranışının temelinde, uyulanın, uyanın üstündeki gücü veya kontrolü vardır (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 93).

İtaat, toplumsal hayatın yapısında bulunan temel unsurlardan birisidir. Her toplu yaşam biçimi, bir tür otorite sistemini gerektirir. Tarihe de baktığımız zaman insanlık dışı birçok politikanın geniş çapta uygulanabilmesi, çok büyük bir kitlenin otoriteye itaat etmesi ile olmuştur. Ancak bunun yanı sıra itaat, birçok yapıcı amaca da hizmet etmektedir. Toplumun varlığı, itaatin varlığına bağlıdır (Milgram, 1963, 371).

2.1. Stanley Milgram'ın İtaat Deneyi

Stanley Milgram, itaati, "bireysel eylemi siyasal amaçla bağlayan mekanizma ve insanları otoriteye bağlayan yatkınlık çimentosu" şeklinde tanımlamıştır (Milgram, 1974, 1). Bu tanım itaatin siyasetten psikolojiye geniş ve çok yönlü bir kavram olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Milgram'ın itaat ile ilgili yaptığı çalışmalar klasik bir yaklaşım olarak önemlidir.

Milgram, itaatin değişik koşullarda nasıl şekillendiğini incelemek için bir prosedür geliştirmiştir. Bu prosedür, bir deneğin kurbanı elektrik şoku uygulaması talimatı üzerine kuruludur. Deney sürecinde komutun kaynağı, komutun içeriği ve biçimi, uygulamanın yapıldığı araçlar, sosyal ortam gibi çeşitli unsurlar değiştirilebilir. Dolayısıyla, deneyin amacı sadece artan deney koşulları tasarlamak değil, itaat sürecini sosyopsikolojik açıdan aydınlatacak en uygun koşulları seçmektir (Milgram, 1963, 371-372).

Milgram'ın deneyinde, katılımcıların itaat etme ve itaatsizlik davranışlarına odaklanılmıştır. Deney, sosyal psikolojinin en önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilir ve otoriteye bağlılığın insan davranışlarını nasıl etkilediğini araştırır. Deneyde, katılımcılara bir öğrenme deneyi olduğu söylenerek, bir "öğretmen" ve bir "öğrenci" rolü verilir. Ancak gerçekte öğrenci rolünü oynayan kişi, araştırmacılar tarafından belirlenen ve şok almayan bir aktördür. Öğretmen olarak seçilen katılımcılara, öğrenci rolündeki kişiye yanlış cevaplar verdiğinde elektrik şoku verme görevi verilir. Her yanlış cevapta şok miktarı artırılır ve bu şokların sonunda hayatı tehdit eden seviyelere kadar çıkabilirdi. Öğretmenlerin görevi, öğrencinin hatalı cevaplarına şok vererek onu cezalandırmaktır. Ancak gerçekte herhangi bir fiziksel acı yaşanmaz. Deney, öğretmenin araştırmacının

emirlerine ne ölçüde uyacağını ölçmek için yapılmıştır. Araştırmacı, öğretmene şok verme konusunda sürekli olarak devam etmesi yönünde baskı yapar. Buna rağmen, bazı öğretmenler bu emirlere karşı direnir ve deneyi durdurmayı tercih ederler. Ancak çoğu öğretmen, araştırmacının talimatlarına itaat eder ve son derece yüksek voltajlarda şoklar vermeye devam eder. Deneyin sonunda, katılımcıların çoğunun vicdanlarının sesine rağmen en yüksek voltaj olan 450'yi uyguladığı görülür. Bu sonuçlar, insanların otoriteye ne kadar kolay itaat ettiğini ve içsel çatışmalarına rağmen bu emirlere uymayı sürdürdüklerini gösterir. Milgram, deneyin yapıldığı yerin otorite etkisinin önemine dikkat çekmek için farklı ortamlarda deneyi tekrarlamıştır. Örneğin, Yale Üniversitesi'nin prestijli bir ortamında yapılan deneyler ile saygınlığı olmayan bir ortamda yapılan deneyler arasında farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu, emirlerin verildiği yerin katılımcıların itaat davranışlarını etkilediğini göstermiştir. Milgram deneyi, insan davranışının karışıklığını anlamak ve toplumsal etkileşimleri analiz etmek için önemli bir araç olmuştur (Yükselbaba, 2017, 233-238). Deney sonucunda itaat edenlerin sayısının beklenenden fazla olması; itaatin insanlar için köklü bir eğilim olduğunu göstermektedir. Ayrıca deney sonucunda katılımcılarda olağanüstü düzeyde stres ve gerginlik belirtileri de ortaya çıkmıştır. Ancak buna rağmen katılımcıların çoğu otoritenin talimatlarına uymuş ve emirleri yerine getirmiştir (Milgram, 1963, 376-377).

2.2. İtaati Etkileyen Faktörler

Deney sonucunda beklenenden daha fazla bir itaat eğilimi ile karşılaşmıştır. Denedeki itaat olgusunu anlamak için, bu davranışın gerçekleştiği özel koşulların analizi önemlidir. Deneyde gözlemlenen yüksek itaat oranını açıklayan faktörler arasında, güvenilir bir kurum olan Yale Üniversitesi tarafından desteklenmesi, deneyin öğrenme ve hafıza hakkında bilgi edinme amacı taşımaması, deneye kurbanın deneyciye gönüllü olarak teslim olduğunu düşünmesi ve bu nedenle bir yükümlülük hissetmesi yer alır. Ayrıca, deneklerin deneyde gönüllü katılımcılar olmaları, laboratuvara gelmek için ödeme almaları ve rollerin kura ile belirlenmesi, adil bir süreçle bu rollere atanmış oldukları algısını güçlendirir. Psikoloğun yetkileri ile deneye hakları konusunda belirsizlik bulunması, deneyin kapalı ortamında bu belirsizliklerin giderilmesini zorlaştırır. Son olarak, kurbanın verilen şokların acı verici ancak tehlikeli olmadığını belirtmesi, deneye itaat etme duygusunu artırırken, kurbanın belirli bir seviyeye kadar yanıt vermesi, deneye kurbanın istekliliğini algılamasını sağlamıştır. Bu özellikler, itaatin yüksek seviyelerde gözlemlenmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Milgram, 1963, 377-378).

Milgram araştırmasında on sekiz farklı deney yapmış ve her birinde şartları değiştirmiştir. Deneyin şartlarını değiştirerek itaati kolaylaştıran veya güçleştiren etkenleri anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmalarda cinsiyet, eğitim düzeyi ve kültür değişimlerinin sonuçları pek fazla etkilemediği görülmüştür. Ancak fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grup etkisi sonuçları farklı kılan faktörlerdir (Hogg - Vaughan, 2011, 276).

2.2.1. Fiziksel Yakınlık

Kurbanın denekle mesafe olarak yakın olması itaati etkileyen faktörlerdendir. Milgram, fiziksel mesafenin etkisini dört farklı koşulda ölçmüştür. Kurbanın görülmeyip sesinin duyulduğu koşulda itaat oranı %65; kurbanın hem görülmediği hem de duyulmadığı koşulda itaat oranı %100; kurban ile deneğin aynı odada olduğu koşulda itaat oranı %40; kurbanın şok alabilmesi için deneğin kurbanın elini şok cihazına koyduğu koşulda ise itaat oranı %30'dur. Deneyin sonuçlarına baktığımızda; denek kurbandan uzaklaştıkça itaat artmakta yakınlaştıkça ise itaat oranı azalmaktadır (Hogg- Vaughan, 2011, 277). Aldığı emrin kurban üzerindeki etkisine şahit olmayanlar, bunu bizzat görüp yaşayanlara göre daha fazla itaat etmişlerdir (Arkonaç, 2016, 231). Otorite figürünün yakınlığı da benzer bir şekilde itaati etkilemiştir. Araştırmacı "şok ver" emrini odadan çıkıp verdiğinde itaat oranı, araştırmacının odada bulunduğu duruma göre düşmüştür (Hogg - Vaughan, 2011, 277).

2.2.2. Otorite Kaynağı

Otorite kaynağı da Milgram'ın deneyinde sonuçları farklı kılan bir faktördür. Milgram, otorite kaynağının etkisini ölçmek için farklı çalışmalar yapmıştır. Araştırmacı, talimat verme görevini odada bulunan başka bir görevliye verdiğinde; bu durumda katılımcıların sadece %20'si itaat etmiş hatta görevliyi tartaklamışlardır. Ancak bu tepki otorite 'bir bilim adamı' kisvesinde iken hiçbir şekilde görülmemiştir. İnsanların bu tutumu kendi eylemlerinin sorumluluğundan kaçmalarını sağlamaktadır. Farklı bir deneyde ise kurban rolündeki öğrenci deneyin başında kalp hastası olduğunu belirtmiş ve istediği zaman deneye son verileceği sözü almıştır. Ancak araştırmacı, öğrencinin isteğine karşın katılımcıya devam etmesi hususunda ısrar etmiş ve katılımcıların emre boyun eğme davranışlarında sadece %10'luk bir düşüş olmuştur. Yani sözünde durmayan bir otorite karşısında bile itaatkarlık söz konusudur (Arkonaç, 2016, 231-232). Deneyin, saygın bir kurum olan Yale Üniversitesi'nde yapılmış olması, katılımcıların deneye ve deneycilere inanmasını sağlamıştır. Otoritenin böyle saygın bir kurumdan kaynaklanması da katılımcıların itaatini artırmıştır (Milgram, 1963, 377). Otorite figürünün yakınlığı da itaati etkilemektedir. Deneyde otorite kaynağı dediğimiz emir veren kişi, odada olmadığına itaat oranında azalma olmuştur (Hogg- Vaughan, 2011, 277).

2.2.3. Grup Etkisi

İtaat üzerindeki en dramatik etki grup baskısıdır. Deneyde denek şok verirken odada farklı işlerle ilgilenen sahte denekler bulunurlar ve 150 ile 210 voltajdan sonra deneye devam etmediklerini söylerler. Farklı bir çalışmada ise bunun tam tersi durumda sahte denekler de şok verme işine katılmışlardır. İlk durumda itaat oranı %10'a inerken; ikinci durumda ise itaat oranı %92,5 seviyesine yükselmiştir. Grup etkisi, şok vermeye devam etmenin meşru olup olmadığını belirlemeye yardımcı olmuştur (Hogg - Vaughan, 2011, 277). Grup etkisi, bireyin otoriteye uyumunu artırmıştır.

3.Kur'an'da İtaat

Kur'an-ı Kerim'de itaat kavramı "gönülden uymak, gönülden bağlanmak, kabul etmek, söz dinlemek, söz tutmak, isteyerek yapmak, gönülden iyilik ve hayr işlemek ve

boyun eğmek" anlamlarına gelmektedir (Akdemir, 2013, 426-427). Kur'an-ı Kerim, insanlara rehberlik eden ve onlara doğru yolu bulmalarında yardımcı olan bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'in temel konularından birisi olan itaat de insanların toplumsal düzen içerisinde huzurlu yaşamaları için önemli bir husustur. İtaat genel olarak Kur'an-ı Kerim'de Allah'a (Mücadele 58/13), peygambere (en-Nisa 4/80), yetkililere (en-Nisa 4/59), anne-babaya (el İsra 17/23) itaat şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İtaat toplumsal düzenin ve kişiler arası etkileşimin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlayarak aynı zamanda toplumsal düzen ve huzuru da sağlar (Özkan - Polat, 2016, 142-143). İtaat, dini emirlerin yerine getirilmesinin yanı sıra adil ve dürüst bir yaşam sürmeyi, toplumsal düzen ve huzurun sağlanmasını ve insanların birbirlerine karşı saygılı olmalarını da içermektedir. Nitekim Allah'a, peygambere ve yetkililere itaat emri toplumsal huzurun sağlanması için önemli bir husustur. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir." (en-Nisa 4/59). Bu ayet Müslüman toplumun temel düzenini, egemenliğin dayanağını ve siyasi otoritenin kaynağını belirliyor (Kutub, 1991, 2/321). Zaman ilerledikçe, toplumlar arasında ve içinde yeni ihtiyaçlar gelişirken, bazı farklı sorunlar ve yeni konular ortaya çıkabilir. Bu sorunlar ve konuların çözümü için kesin kurallar olabileceği gibi bazen herhangi bir kesin kural bulunmayabilir. Ayrıca, bu konularda farklı düşünceler, görüşler ve yorumlar ortaya çıkabilir, bunlar arasında anlaşmazlıklar yaşanabilir. İslam, bu tür durumlarda toplumu belirsizlik, ölçsüzlük ve plansızlıkla baş başa bırakmamıştır (Kutub, 1991, 2/524).

3.1. Fiziksel Yakınlık

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette eski kavimlerin yaşadıkları, yaptıkları sonucunda onların başına gelenler anlatılmaktadır. Kur'an, kıssaları anlatırken sadece kahramanları hatırlatmak veya tarihî bilgi vermek değil, aynı zamanda olaylara canlılık kazandırarak ders ve ibret çıkarmayı amaçlar. Kıssalar, insan beynine etki etme gücüne sahiptir ve öğretim sürecinde önemli bir rol oynar (Çelik, 2004, 56-57). İnsanların ibret almasının bir göstergesi de itaattir. Eski kavimlerin başlarına gelenleri ne kadar bilirse o kadar itaat oranı artar. Çünkü insan bildiğinden sorumludur. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de kavimlerin başlarına gelenler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Nuh kavminden inanmayanların tufan sonucu boğularak ölmesi (Nuh 71/25), Ad kavminin bir rüzgâr ile helak edilmesi (el-Ahkaf 46/24-25), Semud kavminin dehşetli bir ses ile yerle bir olması (el-A'raf 7/78) ve Lut kavminin üzerlerine taş yağarak helak olması (el-Kamer 54/33-35) insanlara öğüt verecek şekilde açıklanmış ve öğretilmiştir. İnanların bu günahları ve neticeleri bilmesi onların itaatini arttırmaktadır.

Kişi yaptığı işin sonucunu gördüğü veya bildiği zaman itaat oranında değişme olmaktadır. Yaptığı işin sonucunda kötü sonucu gören insan Allah'a itaatini arttırmaktadır. Bu yüzden insana önceki olayları görüp düşünmeleri hususunda öğütler verilmektedir (el-En'am 6/6). Hiç kimsenin inkâr edemeyeceği etken unsurlar ön plana çıkarılır. Evrendeki her gelişmenin ardında saklı duran ilahi takdire parmak basar; insanların vicdanlarında,

duygularında, inançlarında ve düşüncelerinde meydana gelen iç değişikliklere dikkat çeker; insanların pratik tutum ve davranışlarının, ahlak yapılarının sosyal olayların gelişimindeki rolünü vurgular (Kutub, 1991, 3/483-484).

“Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz onca imkânı kendilerine verdiğimiz, gökten üzerlerine bol bol yağmur indirip (evlerinin) altlarından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helâk ettik. Biz onları günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller meydana getirdik.” (el-En’am 6/6)

İnsan gördüğü kadar bilmektedir ve olayları hissetmektedir. Bildiği kadar da Allah’a veya farklı şeylere itaati artmaktadır. Bu yüzden Kur’an-ı Kerim, görüp ibret almayı, düşünmeyi tavsiye etmektedir (el-Ankebut 29/20). Bu hususta cezanın ne olacağını bilmek de itaat üzerinde etkilidir. Kur’an’da ceza ile ilgili ayetlere baktığımız zaman net bir şekilde ve ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir (Meryem 19/68-72; el-Kehf 18/29; el-Bakara 2/24; el-Mearic 70/16). Ayrıntılı tasvir ve betimleme kişiyi ona yakın hissettirir. Bu can alıcı azaba yakın olacağını hisseden kişide itaatkâr olma davranışını arttırır.

İtaatte en önemli unsurlardan birisi otoritedir. Çünkü insan otoriteden gelen emre boyun eğmektedir. Bu otoritenin fiziksel yakınlığı da itaati etkilemektedir. Otorite yakındayken itaat artarken; otorite uzaklaştığı zaman itaat azalmaktadır. Bunun en güzel örneğini Hz. Musa (a.s.) ile İsrailoğulları arasında geçen iletişimde görmek mümkündür. İsrailoğulları kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Musa’dan eski inançlarına göre put yapmalarını istemişler ama bu istekleri reddedilmiştir (el-A’raf 7/138-141). Ancak Hz. Musa Tûr’a çıkınca Samiri isimli kişi, İsrailoğullarının tapınması için buzağı heykeli yapmıştır (Taha 20/88). Hz. Musa, İsrailoğulları nezdinde bir otorite olduğu için onunla fiziksel olarak yakinken ona itaat etmektedirler. Ancak otorite yani Hz. Musa fiziksel olarak uzaklaştığı zaman İsrailoğulları da itaatten uzaklaşmış ve eski inançlarına geri dönmüşlerdir.

3.2. Otorite Kaynağı

Otorite kaynağının, yani bir liderin veya bir kurumun, insanların itaati üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu bağlamda Kur’an’da da otorite olarak yetki sahipleri gösterilmiş ve onlara karşı itaat emredilmiştir (en-Nisa 4/59; en-Nisa 4/65). İnsanlar korktukları otorite karşısında itaat etme davranışı gösterirler (en-Nahl 16/50). Nitekim Firavun’un güç, iktidar ve otorite sahibi olması, İsrailoğulları’nın korka korka ona itaat etmesine sebep olmuştur (Yunus 10/83). Otoriteye uymamanın birtakım sonuçları vardır. Bunlar Kur’an’da önceki kavimlerin yaşadıkları ile tasvir edilmiştir. Semud kavmi kendilerine gönderilen peygambere uymadıkları için (Hud 11/61-62) cezalandırılmıştır (el-Hicr 15/83-84; el-Kamer 51/31). Hz. Salih, kavmine Allah’tan korkup kendisine itaat etmeleri hususunda çokça uyarıda bulunmuş (eş-Şuara 26/150) ancak kavmi ona uymamış ve helak olmuştur. Semud kavminin otoriteyi öldürmeye çalışması da onların helak edilmelerinin diğer bir sebebidir (en-Neml 27/49-51). Nuh kavmi de otoriteye karşı geldikleri için (Hud 11/27) tufan sonucu boğularak ölmüşlerdir (Nuh 71/25).

İnsan, yaradılışı gereği güç, makam veya üstün olana boyun eğer. Yani itaatte bir üstünlük, bir galibiyet söz konusudur (Özkan - Polat, 2016, 142). Kendileri gibi olan kişilere ise itaat etmek istemezler (Yasin 36/15). Hz. Salih'e kavmi onu üstün görmedikleri için (eş-Şuara 26/154; Hud 11/62), Hz. Nuh'a ise onu kendileri gibi bir insan olarak gördüklerini ve ona zayıf kimselerin uyduklarını ileri sürerek (Hud 11/27) itaat etmemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de otorite ve itaat edilmesi gerekenler olarak "ülü'l-emr" den bahsedilmektedir (en-Nisa 4/59). Kişi yaptığı davranışlarından sorumlu olarak otoriteyi görüyorsa bu kişi görevli olma durumundadır, otoritenin emirlerini yerine getirir (Arkonaç, 2016, 240). Deneyde de yalancı bir otoriteye karşı itaat etme durumu vardır. Kur'an'da da ileri gelenlere uyup da yoldan sapanlardan bahsedilmektedir (el-Ahzab 33/67). Kur'an'a göre ileri gelenler, emir sahipleri insanlar üzerinde oldukça etkilidir. Bununla ilgili olarak toplumların helak edilmesinin sebeplerinden birisi de toplumdaki ileri gelenler olabilmektedir (el-İsra 17/16). Ancak Kur'an-ı Kerim, "ülü'l emr" e karşı körü körüne itaatin aksine sorgulayıcı olmayı emretmiştir (en-Nisa 4/59).

Bu açıdan Kur'an'da itaat kavramının ölçütleri Milgram deneyinde bahsedilen hususlarla belli oranda örtüşse de itaate yüklenen anlam deneyle aynı şekilde değildir. Milgram deneyinde itaate yüklenen olumsuz anlamın Kur'an'daki itaat kavramından farklılaştığını ifade edebiliriz. Kur'an'da itaatin iyiliğe ve doğruya çağrı noktasında önemli bir husus olmasının yanı sıra Allah ve resulünün emrine muhalif olan olumsuz tutum ve davranışlara itaat etmek bir yana karşı çıkılması emredilmektedir. Otoriteye itaat Milgram deneyiyle örtüşmektedir ancak otorite kavramının İslam'da mutlak otorite olan Allah ve resulü olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da, ülü'l emrin mutlak otoriteye bağlılığı ölçüsünde itaati hak ettiği, aksi durumda ise onlara itaat edilmemesinin emredildiği görülmektedir. Buna göre eğer bir toplum, bozuk sistemlerin yaptıklarına engel olmazsa bunun sonuçlarından sorumlu olur. Orada bulunan önderlerin bozgunculuğuna engel olmak bütün bir toplumun görevidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de bu şekilde uyarılar yer almaktadır (Kutub, 1991, 7/26).

İtaatin ortaya çıkışındaki bir başka neden de korku ve kaygıdır (Özkan - Polat, 2016, 143). İnsanlar korktukları otorite karşısında itaat gösterebilmektedir. Nitekim Kur'an'da Allah'tan korkup itaat edenlerden bahsedilmektedir (en-Nahl 16/50). Otoriteye karşı saygı ve korku beraberinde itaati getirmektedir (Mü'minun, 23:57-61). Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette korku ve itaat etmek beraber zikredilmiştir (Al-i İmran 3/50; eş-Şuara 26/108; eş-Şuara 26/110; ez-Zuhuruf 43/63; Nuh 71/3). Otoriteye karşı duyulan sevgi de itaat üzerinde etkilidir. Sevgi, otoritenin emirlerine uyarak gösterilir (Al-i İmran 3/31; en-Nisa 4/65). Nitekim sevginin gösterilmesi itaat ile olmaktadır (Feyizli, 2020).

Otorite olmak, otorite konumundaki kişinin bilgeliğe sahip veya uzman olması ile insanların gözünde otorite olarak yetkilendirilmesini getirir. Deney bağlamında otorite sahibi bilim adamına yönelik insanların geçmişten günümüze bilim adamlarına ilişkin yargıları devreye girer ve bu bağlamda daha güvenli bir otorite olarak değerlendirilirler (Yükselbaba, 2017, 256-257 atf. Helm - Morelli, 1979, 326-328). Otoritenin vasfı itaat için önemli bir olgudur. Otoritenin statüsü yüksek ise itaat oranı artmakta iken; statüsü düşük

olduğunda ise itaat oranı azalmaktadır. Nitekim statü olarak düşük bir otorite doğruya davet etse bile ona uyulmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen "Ashab'ul-Karye" olayı otoritenin statüsünün zayıflığına bağlı olarak uyma davranışının olmadığını göstermektedir (Yasin 36/13-32). Buna zıt olarak otoritenin statüsünün yüksek olması itaati arttırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de savaşa katılmayan üç kişiden bahsedilir ve bu olayda otorite yani kendisine uyulan kişi Ka'b b. Malik'dir (et-Tevbe 9/117-118). Çünkü Ka'b b. Malik peygambere yakın ve peygamber tarafından sevilen birisiydi. Yani statü olarak yüksek olması onu otorite konumuna getirmiştir.

3.3. Grup Etkisi

Bireyler tek başına yaşamazlar, çalışmazlar ve öğrenmezler. Her birey yaşamı üzerinde etkili olan grupların üyesidir (Freedman vd., 2003, 535). Grup etkisi, bireylerin düşüncelerini, davranışlarını ve kararlarını etkileyen bir olgudur. Birey grup içerisinde var olabilmek ve grubun onayını kazanabilmek için itaatini grubun isteği üzerine şekillendirmektedir. Muzaffer Şerif'in otokinetik etki deneyinde başlangıçta kendi fikirlerini savunan denekler, sonrasında topluluğun oluşturduğu standardı kabul etmiş ve bu normlara uymuşlardır. Aynı durum Asch'in deneyinde de geçerlidir. Denekler gruptan dışlanmamak için yanlış olanı doğru kabul etmişlerdir (Odabaşı, 2021, 40-41). Kur'an-ı Kerim'de sık sık grup halinde yaşayan kavimlerden bahsedilir. Bu kavimlerin grup halinde yaşaması birbirlerini etkilemektedir ki bu olağan bir durumdur. Tarih boyunca peygamberlerin bireyden ziyade grup halinde yaşayan topluluklara gönderilmesi toplumsal grupların ve normların etkisini göz önüne sermektedir. Peygamberlerin grupların ıslahı için gönderilmesi grup içerisindeyken insanların iyi veya kötü davranışlarında grup etkisiyle değişiklik olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman Ad kavmine Hz. Hud (Hud 11/50), Semud kavmine Hz. Salih (Hud 11/61), Lut kavmine Hz. Lut (el-A'raf 7/80), Mısır halkına Hz. Musa ve Hz. Harun (Yunus 10/75) toplum ıslahı için gönderilmiştir. Ancak kendilerine gönderilen peygamberlere uymayan gruplar cezalandırılmışlardır (Hud 11/59-60; Hud 11/67-68; el-A'raf 7/82-84; Yunus 10/90). Grubun insan üzerinde oldukça etkisi vardır (el-En'am 6/116; Al-i İmran 3/100). Grup etkisinin olumsuz sonuçları olabileceği gibi olumlu sonuçları da olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de iyiliğe davet eden topluluklardan bahsedilir (Al-i İmran 3/104). Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de "itaat etme" ile ilgili ayetler çoğul kalıpla gelmiştir (el-Bakara 2/285; el-Maide 5/7; en-Nur 24/47; en-Nur 24/51). Bu da grubun itaat üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir.

İnsan bir şeyin yanlış olduğunu bilse bile grup etkisi ile onu doğru kabul edebilir ve fiile dökebilir. Bunun en güzel örneğini Hz. Musa'nın gönderildiği kavim İsrailoğullarında görmek mümkündür. Hz. Musa'nın öğretilerine uyan grup, Hz. Musa Tur'a çıktığında grup etkisiyle buzağı heykeline tapmışlardır (Taha 20/88).

Grup içinde ya da yalnızca başkalarıyla birlikte olma, bireyin yalnızken olduğundan daha farklı davranmasına ve düşünmesine sebep olur. Uzunca bir süredir grup içindeki insanların, yalnız olanlardan daha iyi iş gördükleri ileri sürülmektedir (Freedman vd., 2003,

572). Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Ashab-ı Kehf kıssası da grup halinde daha iyi iş görüldüğünün örneğidir (el-Kehf 18/9-26). Kur'an-ı Kerim'e göre putperest bir kavmin içinde Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır. Yanlarındaki köpekleriyle birlikte orada derin bir uykuya dalan gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır (Ersöz, 1991). Bir grup içerisinde olmak yanlışa karşı daha güçlü ses çıkarabilmeyi sağlar. Nitekim Ashab-ı Kehf kıssası da bunun önemini gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Uyma davranışı, insanların sosyal çevreleriyle etkileşim içinde oldukları ve bu etkileşim sonucunda davranışlarını değiştirdikleri bir olaydır. Bu uyma bilgilendirici sosyal etki veya kuralcı sosyal etki ile olmaktadır. Bilgilendirici etki, bireyin belirsizlik durumlarında başkalarını bir bilgi kaynağı olarak görmesiyle ortaya çıkarken; normatif etki ise bireyin grup içinde kabul görmek, onaylanmak veya ayıplanmamak gibi motivasyonlardan kaynaklanabilir. İnsanlar bunların dışında da farklı nedenlerden dolayı uyma davranışı gösterebilmektedirler. İtaat, benimseme ve özdeşleşme şeklinde üç farklı türden bahsedebiliriz. İtaat, bireyin otorite figürlerinin emirlerine uyarak davranışlarını değiştirmesidir. Benimseme, bireyin bir kuralı veya görüşü doğru kabul ettiği için uymasıdır. Özdeşleşme ise bir grubun veya kişinin davranışlarına benzemek için uyma eğilimini ifade eder.

İtaat, farklı şekilde ele alınmış ve çeşitli tanımları yapılmış bir kavramdır. Ancak sosyal psikoloji bağlamında ele aldığımızda itaat, bir otoriteye boyun eğmek, onun emirlerine uymaktır. Stanley Milgram'ın meşhur itaat deneyi insanların hangi koşullarda, kime, nasıl itaat ettiklerini gözler önüne serdiği için sosyal psikoloji alanı için önemli bir deneydir. Bu deney, insanların otoriteye nasıl boyun eğme eğiliminde olduğunu ve içsel çatışmalarına rağmen emirlere uymaya devam ettiklerini göstermiştir. Milgram farklı şartlar ile itaat üzerindeki faktörleri incelemiştir. Sonuçlara baktığımız zaman itaat üzerinde etkili olan en önemli faktörler, fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grup etkisidir. Örneğin, kurbanla fiziksel olarak yakın olan katılımcılar, daha fazla itaat etme eğilimindedirler. Aynı şekilde otorite ile yakın olan kişi daha itaatkâr davranışlar sergilerken, otoriteden uzaklaştıkça itaat oranı da düşmektedir. Otorite kaynağının güvenilirliği ve meşruiyeti de itaati etkileyen önemli bir faktördür. Grup etkisi, bireyin grup normlarına uyumunu artırabilir ve itaat eğilimini güçlendirebilir.

Kur'an-ı Kerim'de itaat önemli kavramlardan biridir. İtaatin gönülden gelmesi, toplumsal düzen ve huzur için oldukça önemlidir. İtaat sadece dini emirleri yerine getirmekten ibaret değildir. Ayrıca itaat, adil ve dürüst bir yaşam sürmeyi, toplumsal düzen ve huzurun sağlanmasını ve insanların barış içerisinde yaşamasını içermektedir. Bu bağlamda Kur'an'da, Allah'a, peygambere, yetkililere ve anne-babaya itaat emredilmektedir.

Fiziksel yakınlık, otorite kaynağı ve grup etkisinin itaat üzerindeki etkisi Kur'an-ı Kerim ayetlerinden örneklendirilerek açıklanmıştır ve birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. İnsanın yapıp ettiklerini bilip görmesinin itaat üzerindeki etkisini, önceki kavimlerin yaşantısının Kur'an-ı Kerim'de sık sık anlatılmasından anlamak mümkündür. Ayrıca otorite yakınlığının da itaat üzerindeki etkisini Samiri kıssasıyla açıklamak yerinde olmuştur. Otoritenin meşruiyeti, itaat üzerinde etkilidir. Ancak, otoritenin doğru ve adil olması önemlidir; aksi halde itaat üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. Otorite kaynağına karşı duyulan korku veya sevgi duygusunun da itaat üzerinde etkisi vardır. Nitekim kişi korktuğu için de sevdiği için de itaat edebilir. Grup etkisi, bireylerin davranışlarını, düşüncelerini ve kararlarını etkileyen bir olgudur. Kur'an-ı Kerim'de uyarıların her zaman topluluk halinde yaşayan gruplara gelmesi, grup etkisinin itaat üzerindeki etkisini göstermektedir. Grup baskısı ile bireyler, yanlış olanı doğru kabul edebilir ya da tam tersi olarak yanlış bir olayı düzeltmesi daha kolay olabilir.

Sonuç olarak Milgram'ın deneyinde itaati etkileyen en önemli üç faktör Kur'an-ı Kerim ayetleri ışığında incelenmiş ve bu etkiler örneklerle açıklanmıştır. İtaatin sosyolojik, psikolojik olarak geniş bir perspektiften incelenmesi toplumsal huzur ve düzen için oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Akdemir, Furat. "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti". *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 425-442.
- Aronson, Elliot vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.
- Arkonacı, Sibel Aysen. *İnsan İnsan İçinde*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2016.
- Baylav, Hüseyin. *İnanç Açısından İtaat*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Çelik, Ahmet (2004). "Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'an Kıssaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2004), 54-87.
- Dursun, Salih vd. *Sosyal Yaşamda Birey: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dora Yayıncılık, 2021.
- El-İsfahani, Ragıp. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü* çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Ersöz, İsmail. "Ashab-ı Kehf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/465-467. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Eyüboğlu, Osman - Usta, Niyazi. "İtaat Kavramının Gerekçeleri Açısından Kuranın Eleştirel Düşünceye Bakışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 347-378.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzül Furkan Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Server Yayınları, 2020.

- Fromm, Erich. İtaatsizlik Üzerine çev. Ayşe Sayın. İstanbul: Yaprak Kitap Yayın Pazarlama, 1987.
- Freedman, J.L. vd. Sosyal Psikoloji çev. Ali Dönmez). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2003
- Hogg, Michael A. - Vaughan, Graham M.. Sosyal Psikoloji çev. İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya Yayınları, 2011.
- Hortaçsu, Nuran. En Güzel Psikoloji: Sosyal Psikoloji. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2012.
- Helm, Charles - Morelli, Mario. "Stanley Milgram and the Obedience Experiment: Authority, Legitimacy and Human Action". *Political Theory* 7/3 (1979) , 321-345.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş. İstanbul: Evrim Yayınevi, 2017.
- Kutub, Seyyid. Fi Zılal-il Kur'an çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- Marshall, Gordon. "İtaat". Sosyoloji Sözlüğü çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999
- Milgram, Stanley. Obedience to Authority: An Experimental View. New York: Harper & Row, 1974.
- Milgram, Stanley. "Behavioral Study of Obedience". *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67/4 (1963), 371-378
- Odabaşı, Fatma. "Kim/ Neye, Niçin ve Nasıl İtaat Ediyorlar? Gençlerin İtaat Algısı ve Din Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2021), 33-81
- Oxford English Dictionary. Erişim 23 Mart 2024. <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=obedience>
- Rashotte, Lisa (2009). "Social Influence". *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. ed. George Ritzer. Blackwell Publishing, 2009
- Sakallı, Nuray. Sosyal Etkiler Kim Kimi Nasıl Etkiler? Ankara: İmge Kitapevi, 2016.
- Silah, Mehmet. Sosyal Psikoloji: Davranış Bilimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim 23 Mart 2024. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=itaat>
- Tutar, Hasan. Sosyal Psikoloji: Kavramlar ve Kuramlar. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Yükselbaba, Ülker. "Milgram Deneyi: Otorite ve İtaate Dair". *İÜHFİM* 75/1 (2017), 227-270